

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA JINOYATCHILIK TURLARI VA UNING HUDUDIY TAFOVUTLARI

Dilnoza D. Tuxtamuratova

Buxoro davlat pedagogika instituti talabasi

Kalit so'zlar: jinoyat, jinoyatchilik, shaxsga, mulkka qarshi jinoyatlar, giyohvandlik bilan bog'liq jinoyatlar, potensial xavf, geokriminologiya.

ANNOTATSIYA

This article describes the crimes committed on the territory of the Republic of Uzbekistan, their socio-geographical aspects, territorial recommendations of types of crime, gives relevant conclusions and recommendations on the topic.

В данной статье изложены преступления, совершенные на территории Республики Узбекистан, их социально-географические аспекты, территориальная специфика видов преступлений, даны соответствующие выводы и рекомендации по данной теме.

Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasi hududida sodir etilgan jinoyatlar, ularning ijtimoiy-geografik jihatlari, jinoyatchilik turlarining hududiy tavofutlari haqida bayon etilgan bo'lib, mavzu yuzasidan tegishli xulosa va tavsiyalar berilgan.

Sotsial geografiya o'zining ichki tuzilishiga, tarkibi va unga qo'shni fanlar bilan aloqa qilish imkoniyatiga ega. Ma'lumki, sotsial geografiya fani rivojlanib borgani sayin unda yangi yosh tarmoqlar vujudga kela boshlagach, ana shunday fanlar qatorida jinoyatchilik geografiyasi ham fan sifatida vujudga kelib, sekin-asta rivojlana boshladi. Jinoyatchilik geografiyasi ko'proq kriminologiya va geografiya fanlari qirrasida o'rganiladi. Jinoyatchilikni o'rganish XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlandi va kriminologiya nomini oldi, Kriminologiya so'zi lotincha "crimen" – jinoyat, yunoncha "logos" – ta'limot, ya'ni "jinoyatchilik haqidagi ta'limot" degan ma'noni anglatadi. Bunda jinoyat tushunchasi aniq bir jinoyatni emas, balki umuman jinoyatchilikni nazarda tutadi. Jinoyatchilikni jinoiy-hududiy kompleks sifatida o'rganish XX asrdan boshlandi. Aniqrog'i, XX asrning 20-30-yillariga kelib Yevropada keng miqyosda inson geografiyasiga bog'liq holda jinoyatchilik holatlari hududiy jihatdan tadqiq etila

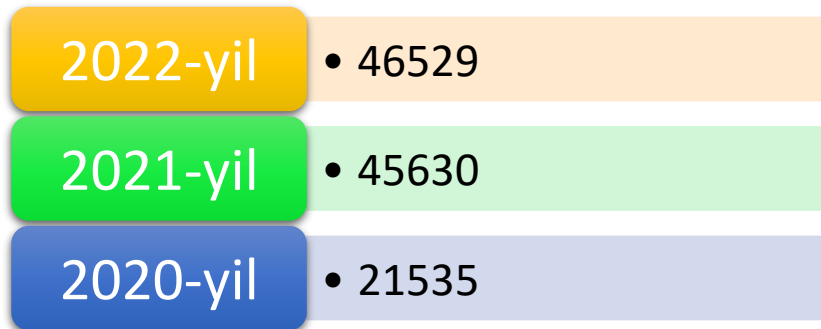
boshlandi va xaritalari ham yaratildi. Jahonda jinoyatchilik geografiyasini shakllanishi va rivojlanishida AQSH, Germaniya, Fransiya, Italiya davlatlarida jinoyatchilikning sabablari va uni oldini olish masalalari bilan shug'ullangan olimlarning xizmatlari beqiyosdir. Xususan, jinoyatni o'rganishda hududiy jihatlarni hisobga olgan holda birinchi tadqiqotlar fransuz kriminologi A.M.Gerpi va belgiyalik sotsiolog A.Kueteletlarga (1833-1835) tegishlidir. Republikamizda jinoyatchilik geografiyasi, jinoyatchilik turlarining hududiy jihatlari, geokriminogen vaziyat to'g'risidagi dastlabki ilmiy maqolalar A.S.Soliyev va uning shogirdlari tomonidan e'lon qilingan. 2006-yilda professor A.Soliyev ilmiy rahbarligida A.Qayumov "O'zbekistonda jinoyatchilikning ijtimoiy-geografik jihatlari" mavzusida tadqiqot olib borgan. Biroq, bu ish O'zbekiston miqyosiyada tadqiq qilingan. Tadqiqotda statistik, qiyosiy tahlil, tizim-tarkib usullaridan foydalanilgan. Shu bilan birga hozirgi kungacha kriminologik muammolarga oid turli ko'lamdagi ilmiy ishlar V.M.Bikov, J.Alimardonov, K.Mirzajonov, K.Abdurasulova, M.Rustambayev, U.Haydarova va boshqalar tomonidan bajarilgan

"Geokriminologiya" sotsial geografiyaning muhim bir qismi sifatida turli mamlakat yoki mintaqalarda sodir etilayotgan jinoyatlarga ta'sir etuvchi shartsharoit va omillar, shuningdek kriminogen vaziyatning hududiy xususiyatini o'rganadi. Geokriminologiya jinoyatchilikning hududiy xususiyatlarini o'rganish bilan birga, ayni paytda uning hududlarda yilning turli mavsum va vaqtlarida sodir etilishini, jinoyat sodir etgan shaxslarning sotsial demografik tarkibi hamda alohida turdagi jinoyatlarning sharoit va sabablarini ham tadqiq etadi.

Zamonaviy jinoyatchilik tarkibiy qismlarining yaxlitligi, ularning o'zaro bog'liqligi, ma'lum xususiyatlari bilan ajralib turadi. Jinoyatlar ko'p xususiyatlarning umumiylikiga qaramay, juda xilma-xildir. Bu obyektning hujum va tazyiqqa uchrashi, subyektlarning xulq-atvori, motiv va maqsadlari, dunyoqarashining xilma-xilligi, xatti-harakatlarining xususiyatlari, hayotiy vaziyat tarkibidagi farqlar tufaylidir. Jamiyatning iqtisodiy, ijtimoiy rivojlanishi bilan bir qatorda yangi jinoyatchilik turlari paydo bo'layotganini hayotning o'zi ko'rsatmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligining ma'lumotlariga ko'ra, 2022-yilning yanvar-iyun oylarida respublika bo'yicha ro'yxatga olingan jinoyatlarning umumiy soni 46529 tani tashkil etib, o'tgan yilning mos davriga nisbatan o'sish 1.0% bo'ldi. Ushbu davrdagi jinoyatlar soni 10 ming kishiga nisbatan 13.1 taga yetgan.

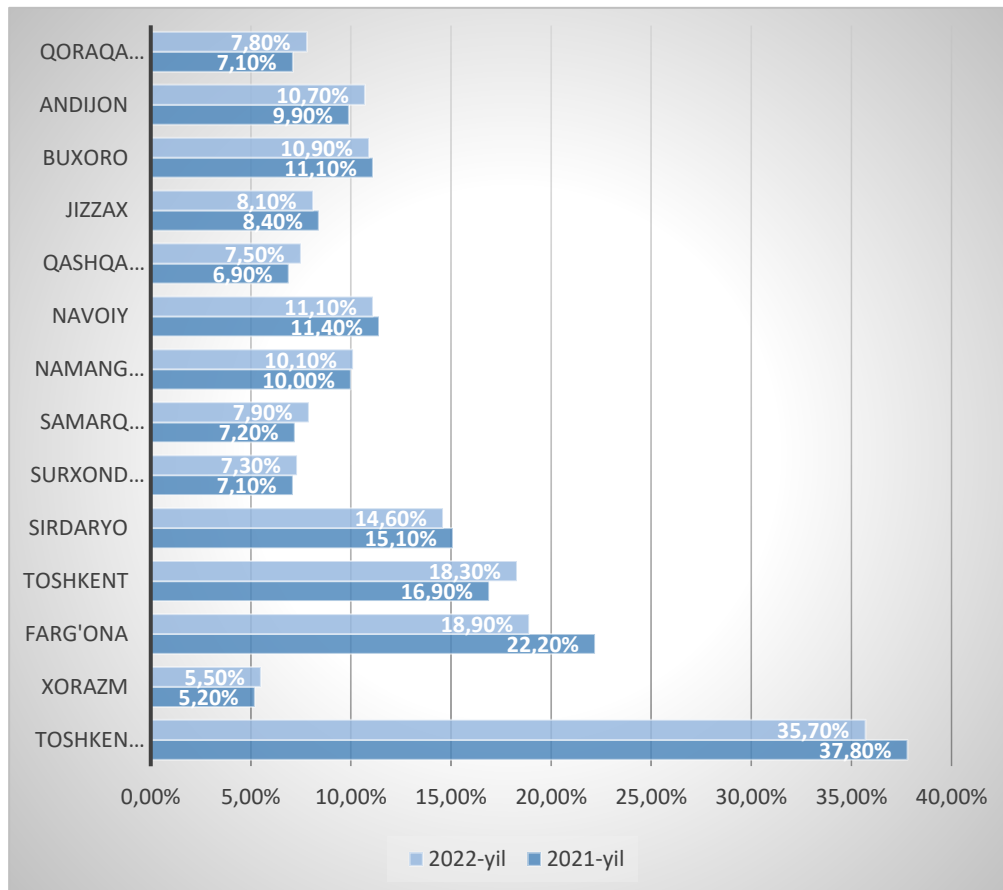
Oxirgi uch yilda qayd etilgan jinoyatlar soni 2.1 martaga oshgani qayd etilgan. Bu ko'rsatkich 2020-yilning yanvar-iyun oylarida 21535 tani tashkil etgan bo'lsa, 2022-yilning shu davrida 46529 taga yetdi.

Hozirgi kunda O'zbekistonda shahar aholisining salmog'i 51 foizni, qishloq aholisi esa 49 foizga teng. Shaharlarda potensial xavf katta ahamiyatga ega bo'lib, bunda aholining kichkina hududga to'planishi tufayli kichik aholi punktlariga nisbatan jinoyatchilik o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'ladi. Shaharlarda qishloq joylariga qaraganda jinoyat sodir etish 3-4 marta ko'proq. Chunki qishloq ijtimoiy muhitida barcha bir-birini taniganligi sababli jinoyat qilish, o'g'irlangan narsalarni yashirish yoki sotish kabi hodisalar qiyinroq kechadi. Qishloq joylarda yashovchi aholining turmush darajasi ko'p jihatdan bir-biriga o'xshaydi. Shuningdek, qishloqlarda sodir etilgan jinoyatlar mahalla jamoasi va atrofdagi kishilarning e'tiboriga, muhokamasiga sabab bo'ladi. Shaharlarda esa, odatda, aholi o'ta zich, turli millat vakillari yashaydi. Ular aksariyat hollarda ko'p qavatli, an'anaviy qo'shnichilik munosabatlar uncha rivojlanmagan sharoitda istiqomat qilishadi. Ba'zan bir ko'p qavatli uyda yashasalar ham bir-birlarini tanimaydilar. Shuningdek, shaharlarda turli shaharchalarning mavjudligi ham o'ziga xos ijtimoiy muhit va geokriminogen vaziyatni vujudga keltiradi. Shaharlarda bu vaziyat bozor, ko'cha-kuy, vokzal, istirohat bog'lari, restoranlar va tungi klublarda boshqa shunga o'xshash joylar atrofida nisbatan keskinroq bo'ladi. Demak, shahar va qishloqqa xos bo'lgan jinoyat turlari mavjud bo'lib, shahar joylarida asosan shaxsiy kvartiralarda sodir etiladigan o'g'rilik, bosqinchilik, talonchilik, giyohvandlik, ta'qiqlangan vositalarni noquniy saqlash va sotish, qasddan badanga shikast yetkazish kabilar hisoblansa, qishloqda asosan taqiqlangan ekinlarni yetishtirish, sotish, mol-qo'y o'g'irlash, noyob hayvonlarni ovlash, yer uchastkalarini o'zboshimchalik bilan egallab olish kabilar uchraydi.

Jinoyatlar darajasi hududlar kesimida

(2021-2022-yillar yanvar-iyun oylarida, 10 ming aholiga)

Jinoyat darajasi ko'proq ma'lumot beruvchi ko'rsatkichdir, chunki jinoyatlarning mutlaq sonidan farqli o'laroq, u mamlakatda yoki ma'lum bir hududda jinoyatlarning tarqalish darajasini baholash imkon beradi.

2022-yilning olti oyida jinoyatchilikning eng yuqori darajasi kuzatildi. Toshkent shahrida 10 ming aholiga 35.7 , keyin bu gradatsiya Farg'onada 18.9 , Toshkent-18.3 , Sirdaryo - 14.6 , Navoiy -11.1 , Andijon - 10.7 , Namangan - 10.1 birlik hududlarda qayd etilgan. Xorazm viloyati jinoyatchilik darajasi bo'yicha oxirgi o'rinni egallab, bu yerda 5.5 ni tashkil etgan.

2022-yilda qayd etilgan jinoyatlar soni eng yuqori ko'rsatkichlari bo'yicha Toshkent shahri (10381 ta) , Farg'ona viloyati (7421 ta) va Toshkent viloyati (5421 ta) birinchi "uchlik"ni tashkil etgan bo'lib, ushbu hududlarda jinoyatlar sonining nisbatan ko'pligini bir qator sabab va omillar bilan izohlash mumkindir.

Masalan, aholi zichligi yuqoriligi, etnik jihatdan rang-baranglik, yuqori darajadagi urbanizatsiya, sanoatning ancha rivojlanganligi, yirik sanoat markazlarining mavjudligi va h.k. Shuningdek, bu hududlarda jinoyat sodir etish uchun obyektlar (turli xil resurslar) hamda ma'lum darajada "sharoit" mavjuddir. Yuqorida keltirilgan hududlar ichida Farg'ona viloyati jinoyatchilik turlarining hududiy farqlari bo'yicha o'ziga xos ijtimoiy-geografik xususiyatga ega. Xususan, O'zbekistonda sodir etilgan jinoyatlarning har to'rttasidan biri Toshkent shahriga to'g'ri keladi bu hududda jinoyatlarning asosiy qismi shahar qismida sodir etilsa, Farg'ona viloyati (Farg'ona sh., Qo'qon sh.) da esa bu holat biroz boshqacharoq bo'lib, viloyatda jinoyatchilik "keng" miqyosdagi geografiyaga ya'ni, har bir shahar hamda tumanlarda jinoyatchilikning ma'lum bir turi, yuqori ko'rsatkichi bilan ajralib turadi.

Ushbu hududlarda jinoyat sodir etishning ko'pligiga quyidagi omillar ta'sir ko'rsatishi mumkin:

- Sanoat ishlab chiqarishining rivojlanganligi va urbanizatsiya jarayonining nisbatan yuqoriligi.
- Aholining zich joylashuvi va migratsiya jarayonlarining intensivligi.
- Aholi milliy tarkibining ko'pligi va turlichaligi.
- Aholi orasida ichkilikbozlik va giyohvandlikka ruju qo'yilganligi.
- Milliy urf-odati, aholi e'tiqodining susayib ketganligi.
- Bozor, park, tungi klub, yirik savdo markazlarining shu hududlarda to'planganligi hamda jinoyat sodir etishga qulay sharoit borligi.
- Yuqori darajada tranzit holati, transport tizimi to'rining zich joylashuvi kabilar.

Jinoyatchilikni kelib chiqish sabablari maxsus sotsiologik so'rovlar asosida o'rganilgan. Tadqiqot obyekti sifatida Toshkent viloyati Zangi Ota tumani, hamda Bo'stonliq tumanlarining Tovoqsoy qo'rg'onida joylashgan qattiq rejimli koloniyada jazo muddatini o'tayotgan 310 erkak maxbuslar, shuningdek, Toshkent shahrida joylashgan ayollar qamoqxonasida jazo muddatini o'tayotgan 210 ta ayol mahkumlar va 196 ta voyaga yetmagan bolalar bilan, jami 716 ta respondentlar ishtirok etishgan. Ushbu maxbuslar orasida asosan jinoyatning o'g'irlik turi bilan ozodlikdan mahkum etilganlari ko'pchilikni tashkil qilgan bo'lsa, maxbuslarning o'zbek va tojik millatlari orasida giyohvandlik vositalari bilan bog'liq jinoyat

turlarining salmog'i yuqori. Rus mahkumlari orasida bezorilik hamda bosqinchilik

jinoyatlari, tatarlar odam joniga qasd qilish jinoyatining salmog'i nisbatan yuqoriligi kuzatilgan. Ayollar orasida jinoyatlarning asosiy qismi o'g'irlik bo'lsa, jinoyatning kelib chiqish sababini beshdan bir qismi erim degan javobni berishgan

O'zbekistonda jinoyatchikni quyidagi hududiy xususiyatlarga ajratish mumkin.

1. Iqtisodiyot sohasidagi jinoyat turlaridan o'zgalar mulkini talon-taroj qilish jinoyatlarining asosiy rayonlariga Sirdaryo, Jizzax, Andijon viloyatlarini kiritish

mumkin.

2. Bosqinchilik va talonchilik jinoyatlari ko'proq tarqalgan hududlarga Toshkent shahri va Toshkent viloyati hamda Qoraqalpog'iston Respublikasi kiradi. Mazkur mintaqalarda ushbu jinoyat turlari respublika o'rtacha ko'rsakichlaridan birmuncha yuqoriligi bilan ajralib turadi

3. O'zlashtirish yoki rastrata jinoyatning asosiy hududlariga Jizzax viloyatini ko'rsatish mumkin. Bu yerda har 100 ta jinoyatdan 23 tadan ortig'i (respublikada

10,5 ta) mazkur jinoyat turi bilan jazolangan.

4. O'g'irlik jinoyati keng tarqalgan asosiy hududlarni Toshkent shahri, Andijon, Navoiy viloyatlari tashkil qildi. Bu mintaqalardan to'rtdan bitta jinoyatni o'g'irlik tashkil qiladi.

5. Giyohvandlik vositasi bilan noqonuniy ravishda muomla jinoyatlarining asosiy rayonlari sifatida Samarqand va Buxoro viloyatlarini tashkil qiladi.

6. Transport vositalarining harakati yoki ulardan foydalanish xavfsizligi qoidalarini buzish Qoraqalpog'iston Respublikasi va Namangan viloyatida ko'proq uchraydi.

7. Kishilar hayotiga qarshi jinoyat qasddan odam o'ldirish jinoyatlarining asosiy markazi Toshkent shahri bo'lib, bu yerda har 100 ta jinoyatning uchtasi odam o'ldirish bilan bog'liq. Yana Andijon, Sirdaryo, Namangan viloyatlarida ham kuzatiladi

8. Jinsiy erkinlikka qarshi jinoyat turlaridan nomusga tegish jinoyatining asosiy markazi Qoraqalpog'iston Respublikasi hisoblanadi.

Turlari bo'yicha ro'yxatga olingan jinoyatlar soni

(Birlik)

Ko'rsatkichlar	2019	2020	2021	2022
Jami ro'yxatga	46089	62081	111082	105215

olingan jinoyatlar				
Qasddan odam o'ldirish va o'ldirishga suiqasd qilish	359	406	426	365
Ulardan Qasddan odam o'ldirish	300	359	422	356
Badanga qasddan og'ir jarohat yetkazish	952	1076	1319	1223
O'g'rilik	5367	8164	19732	15237
Talonchilik va bosqinchilik	401	534	1344	913
Firibgarlik	6321	10496	24554	20591
Giyohvandlik bilan bog'liq jinoyatlar	3347	3775	4722	5580
Bezorilik	1073	1565	3024	2574
Yo'l harakati va transport vositasidan foydalanish qoidalarini buzish (o'lim bilan tugaganlari)	1940	1689	2199	2088
Iqtisodiyot asoslariga qarshi, xo'jalik faoliyati sohasidagi,	7538	10005	33959	30736

boshqaruv organlarining faoliyat tartibiga qarshi				
---	--	--	--	--

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, jinoyatchilik ma'lum hududga xos xususiyatlarga ega. Jinoyatchilik geografiyasini hozirgi vaqtda yer yuzining barcha mintaqalarida rivojlantirish ustida sohaga oid olimlar tomonidan ulkan ko'lamdagi ishlar olib borilmoqda, ammo O'zbekistonda jinoyatchilik geografiyasi bo'yicha qator muammolar ko'zga tashlanadi. Jumladan, mazkur fan yo'nalishi bilan bog'liq yirik majmuaviy tadqiqot ishlari juda kam. Shu boisdan kelgusida ushbu sohada qator nazariy va amaliy tadqiqotlar amalga oshirish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Komilova N.Q va boshqalar. Sotsial va madaniy geografiya darslik Toshkent., 2020.
2. Abdurasulova Q.R. Kriminologiya darslik.-Toshkent.,2007.-214 b
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining " Huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashish tizmini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" PQ-2833-sonli qarori.- T., 2017-yil 14-mart.
4. Farg'ona viloyati statistik axborotnomasi". Farg'ona viloyati statistika boshqarmasi. -Farg'ona. 2020-yil 28-yanvar
5. Qayumov A.A." O'zbekistonda jinoyatchilikning ijtimoiy-geografik jihatlari". Geografiya fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiyasi. -T., 2006-y.
6. Soliyev A, Raxmatov E. "Jinoyatchilik geografiyasining dolzarb masalalari" (Toshkent viloyati misolida).O'zbekiston geografiya jamiyati axboroti. 20-jild.-T., 1999-y. 117-120 s.

Internet resurslari

7. <https://lex.uz/ru/docs/-3141186>
8. <http://farstat.uz/uz/432-analiticheskie-materialniy-uz/4083-demografik-tahlil>